

Акматов Кыялбек Камутовичтин «Орто мектепте акын-жазуучулардын өмүр баянын чыгармалары менен биримдикте окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата расмий оппоненттин

ПИКИРИ

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылган.

Илимий кеңешчи – И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын профессору, педагогика илимдеринин доктору, профессор А.Ж.Муратов.

Диссертациянын жалпы көлөмү – 255 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 417, таблицалар – 20, сүрөттөр – 9.

Акын-жазуучулардын өмүр баянын, чыгармачылыгын үйрөнүү – адабий билим берүүнүн маанилүү звенолорунун бири. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илими орус жана совет методикасына негизделип пайда болуп, андан ары калыптанган, өнүккөн. Өмүр баянды окутуу дүйнөлүк педагогикада ар дайым талаштарды жаратып келген. Мисалы, француз адабиятчысы Ш.О.Сент-Бёв «биографический» деп аталган методду негиздеген да, ал теориясында автордун өмүр баянын ийне-жибине чейин окуу керек, анын галстугун кандай байлаганын да балдар билиши керек деген. Бул методду даниялык адабий сынчы, публицист Георг Брандес, орус адабиятчылары Н.А.Котляревский, О.П.Герасимов ж.б. изилдөөчүлөр колдошкон. Экинчи пикирдегилер аларга каршы ойдо болушат. Анын өкүлдөрү Б.М.Эйхенбаум, В.Б.Шкловский, В.Ф.Переверзев ж.б. адабиятчылар. Алар бул же тигил чыгарманы үйрөнүүдө жазуучулардын биографиясы эч кандай мааниге ээ эмес

деп эсептешкен. Жогоруда карама-каршы пикирлерди эске алып, советтик методисттер орус адабияты сабагында жазуучунун өмүр баянын чыгармалары менен бирдикте окутуунун бүтүндөй системасынын илимий негизин иштеп чыгышкан.

Ал эми кыргыз адабиятын окутуу илиминде бул проблема ыраттуу жана өз алдынча докторлук диссертациянын алкагында иштелип чыккан эмес. Демек, кыргыз педагогикасында жазуучулардын өмүр баяндарын чыгармалары менен биримдикте окутуунун методикалык системасын, дидактикалык принциптерин, туура критерийлерин жана шарттарын аныктоо жана мугалимдерге сунуштоо, сунуш кылынган методикалык ыкмалардын, жолдордун, каражаттардын майнаптуулугун педагогикалык тажрыйбада сынактан өткөрүү милдети актуалдуу маселелердин бири.

Изденүүчү К.К.Акматовдун эмгегинин бүгүнкү күн үчүн актуалдуулугу мына ушулар менен байланышат.

Докторлук даражага талапкер Кыялбек Камутович Акматов өлкөбүзгө таанымал жаңычыл мугалим, «Жыл мугалими» конкурсунун дипломаты, кыргыз адабияты боюнча жаңы муундагы окуу китебинин авторлошу, ондогон усулдук колдонмолорду иштеп чыккан адис. Анын педагогикалык тармакта топтогон билимдери жана тажрыйбалары бул эмгегинде да ар тараптуу көрүнгөн.

Биринчи глава «Мектептерде акын-жазуучулардын өмүр баянын окутуунун теориялык-методологиялык проблемалары жана изилдениш тарыхына обзор, тарыхы жана учурдагы абалы» деп аталып, автор изилдөөгө алган түшүнүгүнүн байыркы башатына кайрылат. Уламыш боюнча «Манас» эпосун чыгармага айландырган баатырдын кырк чоросунун бири Ырамандын Ырчы уулу деп айтылып келерин, андан кийин легендарлуу Токтогул ырчы болгонун айтуу менен автор кыргыз элиндеги «Токтогулдай ырчы бол, Толубайдай сынчы бол» деген ылакап сөздүн маанисин чечмелейт.

Чыгармачылык жана биографиялык тагдыр байланышын Жусуп Баласагын, Балык Кумар уулу, Калмурза ырчы, Арстанбек ырчы ж.б. таланттуу адамдардын мисалында айтып берет.

Анын В.Г.Белинскийдин орус акыны А.С.Пушкиндин чыгармачылыгын, анын «Евгений Онегин» романын орус тарыхы жана акындын жеке жашоосу менен биримдикте изилдегенин мисал катары келтиргени абдан орундуу чыккан.

Бул главада теманын жалпы табияты, биографиянын ааламдашуу доорундагы тарбиялык, таалим берүүчүлүк функциясы, теманы мектепте окутууну изилдөөнүн философиялык, адабият таануучулук, педагогикалык, психологиялык негиздери ачып берилет. Изилдөөнүн ушундайча коюлушу жана проблеманын ушундайча чечилиши методологиялык жактан туура жана иштин системалуулугун, аргументтүүлүгүн камсыз кылат. Ушул главанын «Жазуучулардын өмүр баянын алардын чыгармалары менен биримдикте окутууда биографиялык маанилүү факторлордун таасирин эске алуунун зарылдыгы» аттуу экинчи параграфында окуучулар адабий чыгарманы окуу, талдоо процессинде төмөнкү нерселерди айырмалай билиши керектиги белгиленди:

- ар бир деталда автордун көз карашынын чагылдырылышы;
- автордун турмуш чындыгын чагылдыруу өзгөчөлүктөрү;
- автордун сүрөттөп жаткан окуяга, образга баа бериши;
- чыгармада аны жаратып жаткан кишинин жазуу манерасы, стили, формасы (автореферат, 11-бет).

Диссертант теманын тарыхын жана теориясын изилдөөдө методологиялык база катары эң биринчи орус жана дүйнөлүк адабиячылардын жана методисттердин эмгектерине таянат. Бул болсо изилдөөнүн жоболорунун ишенимдүүлүгүн тастыктайт.

«Акын-жазуучулардын өмүр баянын окутуу боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталган 2-главада илимий изилдөөнүн материалдарын талдоого алат. Мында автор азыркы учурда адабий билим берүү боюнча мамлекеттик стандартка таянат. Ага ылайык 5-7-класстарда автор тууралуу кыска гана айтылат, автордун сүрөтү, туулган жылы жана урунттуу чыгармалары тууралуу гана кабарланат. 8-9-класстарда автор тууралуу, анын алдыда окулуучу чыгармасына байланыштуу маалымат берүү ишке ашырылат. Бул класстын окуучулары цифралар жана фактылар менен иштөөдөн кыйналгандыктан материалдар кызыктуу берилгени максатка ылайык келет деп жазат автор. «10-11-класстарда жазуучунун биографиясы, коомдук ар кандай ишмердиги, чыгармачылык өсүү процесси толук үйрөтүлөт. Ар бир чыгармасынын жеке өзүнүн тагдырындагы жана кыргыз адабиятынын тарыхындагы орду так көрсөтүлүүгө тийиш. Өмүр баянды үйрөтүүдө, автордун чыгармачылык жүзү, индивидуалдуу өзгөчөлүгү, жеке почерки конкреттүү мисалдар менен чагылдырылат. Жазуучунун өмүр жолун маалыматтар менен толтуруп салуу туура эмес, кызыктуу баяндар, ошол автор тууралуу башкалардын пикирлери да керек». Мындай ойго кошулуу – мектептик билим берүүнүн сапатын жогорулатат.

Ушул бөлүмдө мамлекеттик стандарт, окуу программалары талдоого алынуу менен акын-жазуучунун өмүр баянын үйрөнүүнүн шарттары сунуш кылынат. Алар: акын-жазуучунун адабият дүйнөсүндөгү жана жалпы кыргыз коомундагы орду; анын чыгармачылыгынын кыргыз маданиятындагы ролу жана салымы; анын чыгармачылыгынын жалпы адабий процесстеги мааниси; жазуучунун ички дүйнөсү; акын-жазуучунун адамдык касиети; автордун граждандык жүзү; жазуучулардын биографиясын стандарттуу түшүндүрүп, схематикага айландырбоо; авторлордун өмүр баяндарынын китептен китепке, класстан класска окшош кылып көчүрүп жүрө бербөө, б.а., ыксыз кайталабоо; ар бир эле акын же жазуучунун өмүрү азыркы окуучуларга идеал боло берет деп түшүнбөө ж.б.

Диссертанттын эсептөөсүндө IX класста 12 автордун өмүр баяны тууралуу маалымат берилип, X класста 18, XI класста 13 акын-жазуучунун өмүрү жана чыгармачылыгы атайын бир сааттык көлөмдө кеңири үйрөнүлөт. Демек, изилдөөчүнүн эмгеги ушунча сандагы сабактарда колдонууга ылайыктуу.

Автор изилдөөнүн теориялык методдору катары төмөнкүлөрдү көрсөтүп, алар аркылуу алынуучу натыйжалар белгиленет:

1. Материалдарды анализдөө.
2. Анализденип алынган материалдарды синтездөө.
3. Ар түрдүү көрүнүштөрдү, түшүнүктөрдү салыштыруу.
4. Материалдарды жалпылоо.
5. Илимий булактарды үйрөнүү методу.

Бул методдор иште кандайча колдонулгандыгы автор методист тарабынан баяндоого алынат.

«Тажрыйбаларды талдоо жана жыйынтыктоо, аларды иште колдонуу методу» деген параграфта акын-жазуучулардын биографиясын чыгармалары менен биримдикте окутуу боюнча Бишкек шаарындагы Ч.Айтматов атындагы лицейдин мугалими Гүлнара Султангазиеванын Алыкул Осмоновдун лирикаларын IX класста сабак-диспут формасында окутуу боюнча, Бишкек шаарындагы №5 гимназия мектебинин мугалими Айгүл Батыркулованын IX класста өтүлгөн «Молдо Кылыч – жазгыч акын» деген сабагында долбоор жактоо, кластер түзүү, Венндин диаграммасын толтуруу сыяктуу инновациялык ыкмалары, Бишкек шаарынын мугалими Зейнегүл Байсалбекованын XI класстагы «Алыкул менен кездешүү» деген сабагында окуучулар менен мугалимдин философиялык-интеллектуалдык таймаш сабактары ж.б. сабактары талдоого алынат. Изденүүчү бул сабактардын маанисин жана технологияларын изилдөөчү катары талдап, аларга баа берип, илимий ишине материал катары эффективдүү колдоно билген.

«V-VIII класстарда акын-жазуучулардын өмүр баяны тууралуу маалымат берүүнүн методикасы» деп аталган 3-главанын биринчи бөлүмү жазуучулардын кыскача биографиясын адабияттык окуу курсунда окутуунун мазмунун жана технологияларын ачып берүүгө арналат. Экинчи бөлүмүндө акын-жазуучулардын өмүр баянынан маалымат берүүнүн дидактикалык принциптери көрсөтүлөт.

Мында автор педагогикалык ишмердүүлүгүн кеңири чагылдырып, кыргыз жазуучуларынын бир тобунун өмүр баянын чыгармалары менен биримдикте окутуунун заманбап ыкмаларын, каражаттарын жана жолдорун иштеп чыккан. Алар практикалык баалуулугу менен мектеп мугалимдерин өзгөчө кызыктырары бышык.

Жогорку класстарда акын-жазуучулардын өмүр баянын чыгармалары менен биримдикте окутууга арналган кийинки главада автобиографиялык чыгармаларды окутуу, чыгармаларды талдоодо анын авторунун жашаган доору, заман, жазуучулардын инсандык сапаттары тууралуу окуучулардын билимин жогорулатуу проблемалары каралып, бул багытта Т.Сатылгановдун VIII класста өмүр жана чыгармачылык жолун «Кош, апаке», «Айланган тоонун бүркүтү», «Эңсеген элим, аманбы» деген ырлары менен биримдикте окутуунун методикасы иштелип чыгып, Касым Тыныстановдун «Академия кечелери» аттуу пьесалар түрмөгүнө байланыштуу автордун репрессияга тартылышы тууралуу тарыхый окуялар талдоого алынат. «Акын-жазуучулардын өмүр баянын окуп-үйрөнүүдө биографиялык-документалдык чыгармаларды пайдалануунун жолдору» деген бөлүмдө «биографиялык-документалдык чыгарма» деген түшүнүккө аныктама берилип, X класстарда Алыкул Осмоновдун өмүр жолун жана «Отуз жаш», «Өмүргө», «Дүнүйө», «Адамга», «Чын жолдош», «Сүйүү жана мен», «Сулууга», «Аялга» деген ырларын, «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» поэмаларын окутууда Кеңеш Жусуповдун «Ыр сабындагы өмүр» деген документалдык-биографиялык эссесин пайдалануунун ыкмалары жана жолдору сунуш

кылынат. Диссертацияда андан ары Жеңижоктун өмүр баянын чыгармалары менен биримдикте окутуунун технологиялары иштелип чыгып, сабактын жүрүшү көрсөтүлөт. «Акын-жазуучулардын биографиясын окутууда аймактык материалдарды пайдалануу» деген кийинки бөлүмдө адабий крайтаануунун окуучулардын адабий-теориялык билим алуудагы мааниси чагылдырылат.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу кыргыз адабиятын окутуунун методикасында эң алгачкы жолу акын-жазуучулардын өмүр баянын алардын чыгармалары менен биримдикте окутуунун методикалык принциптери жана методикалык шарттары аныкталгандыгы жана алар педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлгөндүгү менен байланышат.

Диссертациялык иштин жыйынтыктарынын негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү.

1. Диссертациялык иште акын-жазуучулардын өмүр баянын алардын чыгармалары менен биримдикте окутуунун теориясы жана практикасы илимий адабияттарга негизделип көрсөтүлгөн.

2. Азыркы доордо окуучуларды акын-жазуучулардын биографиясынын таасири, алардын инсандык сапаттары менен тарбиялоо шарттары туура аныкталган.

3. Диссертацияда мугалимдердин алдыңкы тажрыйбалары да сунушталып, алар диссертациянын жыйынтыктарынын ишенимдүү болушун шарттаган.

4. Автордун ой корутундулары, сунуштары педагогикалык экспериментте негиздүү жана туура багытта сынактан өткөрүлгөн.

Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу: Изилдөөдөн алынган тыянактар жана сунуштар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүүгө, кыргыз адабиятын окутуу боюнча илимий изилдөөлөрдүн деңгээлин жакшыртууга жардам берет.

Диссертациянын негизги жоболору, жыйынтыктары, жоболору 2 монографияда, 6 окуу китебинде, 7 окуу методикалык колдонмосунда жана көптөгөн макалаларда чагылдырылган.

Автореферат диссертациянын негизги мазмунун ачып бере алат, анда кыргыз, орус, англис тилдериндеги резюмеси туура иштелген.

Акматов Кыялбек Камутовичтин диссертациясы мектепте акын-жазуучулардын өмүр баянын чыгармалары менен байланышта окутуу проблемасы боюнча кыргыз педагогика илиминде өз орду бар, толук бүткөрүлгөн жана өз алдынча аткарылган илимий изилдөө болуп саналат.

Диссертациялык иште кездешкен айрым бир мүчүлүштөр жана биздин сунуштар төмөнкүлөр менен байланыштуу:

1. Диссертацияны мазмунун главаларга бөлүштүрүүдө экинчи глава эң аягында берсе логикалык ырааттуулук туура сакталмак.

2. Диссертацияда илимий стилде жазылбаган, публицистикалык стилге мүнөздүү сүйлөмдөр кездешет.

3. Иште айрым бир стилдик каталар учурайт.

Бирок бул мүчүлүштүктөр диссертациялык изилдөөнүн жалпы сапатын төмөндөтө албайт.

Жалпысынан, К.К.Акматовдун «Орто мектепте акын-жазуучулардын өмүр баянын чыгармалары менен биримдикте окутуунун илимий-методикалык негиздери» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы жана анын негизинде жазылган авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясынын «Окумуштуулук даражаларды ыйгаруунун тартиби жөнүндөгү жобосунун» 9 пунктуна ылайык актуалдуу темада жеке аткарылган жана бүткөрүлгөн илимий иш болуп эсептелет, ал эми изденүүчү 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы

менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептеймин.

Расмий оппонент:

Орозова Гүлбара Жалаловна,

филология илимдеринин доктору,
КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы тил
жана адабият институтунун “Манас”,
фольклор жана акындар
чыгармачылыгы бөлүмүнүн
жетектөөчү илимий кызматкери

Филология илимдеринин доктору Г.Ж.Орозованын колун тастыктаймын:

УИАнын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун кадрлар бөлүмүнүн башчысы

А. Качкынбай кызы

КР Улуттук илимдер академиясы, Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун окумуштуу кызматкери
<i>А. Качкынбай</i>
Бийлик н. 20 » 12 2019 ж.

поступление отсюда
13.18.580
12.2019г
13.18.580
Сулурбаева Д.К.

И. АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Кыргызский Государственный Университет им И. АРАБАЕВА

КОЛ ТАМГАСЫН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ

Сулурбаева Д.К.